

Nagy István

Kétnyelvű betlehemes játékok

Ha kutatásaim során vegyes lakosú településen gyűjtöttem betlehemes játékokat, előbb-utóbb közös motívumokra, hasonló szövegrészekre, azonos öltözetre vagy dallamra lettem figyelmes az egyes etnikumok játékaiban. Rákérdezve adatközlőimtől ezekre a hasonlóságokra, sokszor meg tudták indokolni ezek racionalitását, eredetét, és ilyenkor nyomon tudtam követni ezeknek a közös jegyeknek a terjedési folyamatát, de a legtöbb esetben már rég feledésbe merültek. Vannak azonban olyan betlehemes játékok, a kétnyelvű betlehemes játékok, amelyek szinte teljes egészében megegyeznek, esetleg csak a dallamanyagban mutatnak eltérést. Tanulmányomban ezeket a magyar–német (sváb), román–német játékokat mutatom be, vizsgálom ezeknek a játékoknak a kialakulását, szerkezetét, a falusi közösségben elfoglalt szerepét.

Kutatásomnak területe a romániai Szatmár, pontosabban a Szamos-hát, Túrhat, Avas vidéke, a Nagykároly környéki falvak, időpontja az 1990-es évek.

A kutatott terület rövid ismertetése

A hajdani Ugocsa vármegye és Szatmár vármegye találkozásánál magyarok, románok, svábok, ruténok és cigányok laktak, többé-kevésbé megőrizve kultúrájukat, hagyományaikat. Az 1990-es években sikerült mind egyik etnikum fellelhető betlehemes szokásait felgyűjteni, ezek szolgálnak összehasonlítási alapként. A kutatott területen megtalálható és még most is játsszák a betlehemes játékok szinte minden válfaját. A magyar falvakban a legelterjedtebb a *pásztorjáték* (Kaplony, Nantú, Kálmánd, Szaniszló, Vetés, Míkola, Kisbábony, Túrterebe). A pásztorjátékok Krisztus születésének hirdetését dolgozzák fel (Luk. 2, 8–10). A mezőn nyájaikra vigyázó pásztoroknak az Úr angyala megjövendöli Krisztus születését: „Ne féljete, mert ímé hirdetek néktek nagy örömet, mely az egész népnek öröme

lészen”. A pásztorok elhatározzák, hogy elmennek Betlehembe, és ajándékot visznek az újszülöttnek. A játék központi figurája a süket, nagyothalló öregpásztor (öregapó, bapó), akinek tréfás félreértései a játékok humorának állandó forrásai.

Szálláskereső betlehemes játékot játszanak Kökényesden és Csedregben. A szálláskereső motívuma a székely betlehemes játékok alaptémája, s feltehetőleg környékünkre is az ők közvetítésükkel került. A székely betlehemes játékokról viszont tudjuk, hogy bizonyítottan az egyházi liturgia részei voltak, egyes falvakban még most is szerves részét képezik a karácsonyi szentmisének (Kézdiszentlélek). A történet egyszerű, (Luk. 2, 7) a szállást kereső Józsefet és Máriát mindenki (kereskedő, fogadó) elutasítja, nem találnak szállást, ezért egy istállóban kell Jézusnak megszületnie. A történet továbbá kiegészülhet a három napkeleti király megjelenésével.

Halmiban *bábtáncoltató* betlehemes játék van, ez a legkomplexebb és a legarchaikusabb. A játék során a játékhoz szervesen kapcsolódó, speciálisan kiképzett betlehemben egy kis bábjelenet kerül bemutatásra, mozgatható nyeles bábok segítségével, az egyik szereplő, a bábtáncoltató, bábjácintó által. A játék egy változata a Felső-Tisza vidéki betlehemes játéknak, s bizonyítottan tudjuk, hogy Kárpátaljáról került át (a halmi játékhoz hasonló változatot most is játsszák Kárpátalján Nevetlenfaluban, Tizacsomafalván). A szakma először az 1930-as években értesül N. Bartha Károly közleményei alapján (N. Bartha 1933: 117–130, N. Bartha 1934: 78–80) a botpaládi, szatmárcsekei, tizacsécsei játékokról, majd 1987-ben Szacs vay Éva közlése alapján (Szacs vay 1987). A halmi játékban hét báb van, két pásztor, Heródes, ördög, halál, Miklóska és egy harangozó, amelyik rögzített.

A román falvakban is nagyon elterjedtek, változatosak a betlehemes játékok, melyeket „viflaim”-nak (betlehem), „irod”-nak (Heródes), „lumea” (világ) vagy „peștera”-nak (barlang) neveznek. Mindegyik megnevezés alatt egy szerkezetileg, tartalmilag jól elkülöníthető játéktípus rejlik: Heródes-játék, paradicsomjáték, barlangjáték, vagy ahogy a magyar irodalom ismeri, a bölcsöcske, a köszöntő játék „barlang” betlehemmel.

A *Heródes-játék* az Avasban honos (Kányaháza, Kakák, Avaslekence), de megtalálható a Szamos menti román falvakban is: Aranyosmeggyes, Szamosberence. A játék alapja (Máté 2) a három napkeleti bölcs találkozása Heródessele, az új király születésének jövendölése, Heródes haragja

és a vérfürdő, minden két évnél fiatalabb gyerek meggyilkolása. Nagyon cifra, látványos játék, szereplői elérhetik a 18-20-at is. A játék során betlehemet nem használnak, de régebben használtak.

A Heródes-játék nagyon elterjedt a szomszédos népeknél is. Dömötör Tekla Közép-Kelet-Európában két nagy betlehemes játéktípust különböztet meg: a pásztorjátékot, amelynek középpontjában az öreg áll, ez a játék a cseheknél, szlovákoknál, horvátoknál, osztrákoknál, magyaroknál honos, és a Heródes-játékot, amely a román, lengyel, orosz, ukrán, rutén nyelvtéren terjedt el, a német Herodeskasten nyomán (Dömötör 1983: 166).

Az Avas többszedságában, Kárpátalján ismerünk magyar Heródes-játékot is, (Gyertyánliget), de ilyet játszanak a Kányaházától alig 20 km-re levő pálosremetei rutének is. Ebben a játékban ötvöződik a hagyományos pásztorjáték és a Heródes-játék, sőt megjelenik az Ördög és a Zsidó is. A hagyományos három király (Gáspár, Menyhért, Baltazár) helyett Fehér, Zöld és Vörös király van. A játéknak van egy sajátos előadási módja is, amellyel csak itt találkoztam. Pravoszláv karácsonykor (jan. 6.) délután 5-kor (sötétedéskor) kezdik a falu végén, a legutolsó lányos háznál. 1999-ben négy csoport járta a falut, ezek mind itt gyülekeztek, s egymás után mentek be a házba. Míg az egyik csoport bent van, a többiek kint várakoznak, illetve érdekes eset adódik a második csoporttól kezdve. Az első csoport királyai és Heródes még bent tartózkodnak a házban, közvetlenül a játék színhelyéül szolgáló szobában, mikor a következő csoport pásztorai elkezdi a játékukat, majd kb. az új játék felénél, amikor bejön az új Heródes, némán felállnak és visszavonulnak.

Szaniszlón és Piskolton *paradicsomjátékot* vagy *Ádám-Éva* játékot játszanak a sorozás előtt álló fiatalok. A paradicsomjáték többszereplős dramatikus játék (Ádám, Éva, Isten, Ördög, Angyal), a bűnbeesés történetét és a paradicsomból való kiűzetését meséli el. Helyi sajátosságként a szaniszlói játékban megjelennek a csobánok is. A játék ismert a szakirodalom számára, hiszen 1911-ben dr. Sebestyén Gyula kezdeményezésére Budapesten az Uránia színházban felsőbbányai magyar aranybányászok Ádám és Éva játékot mutatnak be (Sebestyén 1912: 21–29).

A szakirodalom szerint (Muşlea 1972: 315–346) a Németországból Kapnikbányára, Erzsébetbányára, Felsőbányára betelepített aranybányászok hozhatták magukkal ezt a játékot, majd fordítása elterjedt a vidéken. A játék során egy hordozható gömböt és egy feldíszített kis fenyőfát használnak. A gömb kb. 20-30 cm átmérőjű, belül üres, kartonból készült, fa

vagy drót merevítő bordákkal. A gömb kis rúdra van erősítve, ez fogantyúnak szolgál, majd egy talpban végződik, aminek segítségével az asztalra lehet helyezni. A gömb az Isten kezében a világmindenséget, a Teremtő birodalmát jelképezi. A fenyőfa egy nagyobb fenyőfának a hegye, csillogó papírral feldíszítve. Egy talpban végződik, hogy meg lehessen állítani. A fa jelentése itt nem egyértelmű, egy érdekes dologgal állunk szemben. A paraszti gondolkozásban és kivitelezésben az ítélet fája, a gyilkos almát termő fa megszeli és átalakul almával díszített karácsonyfává. Feltételezhetően régebben nem is fenyőfával jártak, hanem csak egyszerűen almával feldíszített ággal. Ezt bizonyítja a zimandújfalui (Arad megye, Románia) betlehemes játék, ahol „tiltottfával” jártak, s a fa körül még egy kígyó is tekeredett (Nagy 2001: 81).

Sajátos a vámfalui *barlangjáték*, a köszöntő játékokhoz tartozik. Csak lányok járnak, fehérbe öltözve, virágos koszorúval a fejükön, barlanggal a kezükben egy idősebb Öreg kíséretében. A barlang fából készül, csillogó karácsonyi díszekkel kirakva, benne jászol, szalmával, a funkciója a betleheméhez hasonlít. Elképzelésük szerint a kis Jézus barlangban született, és ők ezt hirdetik. A dolog érdekessége, hogy a vegyes lakosságú faluban a református magyaroknál is lányok járnak, tipikus pásztorjátékot játszanak, de betlehem helyett barlangot használnak.

A 20. század elején élénk betlehemes élet folyt a sváb falvakban, majd a II. világháború után ez hirtelen abbamaradt. Ismerünk játékot Szokondón (Lini 1997), Bélteken, Erdődön, Kisdengelegen. Nekünk Kisdengelegen sikerült egy az 1930-as években játszott játékot feleleveníteni, amely egy tipikus pásztorjáték. Mivel ez a játék képezi dolgozatom témáját, az alábbiakban bővebben ismertetem.

Cigány betlehemes is ismert a vidéken, magyar nyelven, általában pásztor vagy szálláskereső játékot játszanak leegyszerűsített formában, céljuk elsősorban a pénzszerzés. Mezőteremen öltönyben járnak betlehemezni, gitárral és tangóharmonikával.

Kétnyelvű betlehemes játékok

Ezekre a sajátos szerkezetű játékokra pontosan a kisdengelegi játék során figyeltem fel. 1992-ben gyűjtöttünk először Kisdengelegen, amikor kérésünkre a hajdani betlehemezőik felelevenítették a gyermekkoruk betlehe-

mes játékát¹. A játék rögzítése során megkértük adatközlőinket, segítsenek az archaikus, sváb szöveget értelmezni, s akkor Stier Pali bácsi elmondta a sváb játékot magyarul. Így derült ki, hogy a játéknak két változata létezett, amelyek csupán az énekekben és egy-két helyen az összekötő szövegben különbözött, illetve a vicces, humoros jelenetek megelevenítésében. Kisdengelegen vagy Csárdán, ahogy a helybeliek nevezik, a sváb változatot játszották, a környező településeken és a tanyákon, ahol magyarok laktak, a magyar változatot. A betlehemesek nem igazán tudtak magyarázatot adni a két játék összefonódására, a játék eredetét teljes homály fedi.

Vizsgáljuk meg röviden a játék történetét.

A játéknak hét szereplője volt: angyal (Engel), Betyár (Schäfer), a magyar változatban betyár, a sváb játékban viszont juhász szerepel, öreg (Alter) és négy betlehemhordozó (Betlentragger). Hajdanán kb. 9–15 éves, iskolás gyerekek betlehemeztek. A próbákat adventkor kezdték, az istállóban a jószágoknál. Ez azzal magyarázható, hogy abban az időben, tehát az 1930-as években a fiatal legények télen kint aludtak az istállóban. Miatán megetették, elrendezték az állatokat, mindig összegyűltek valamelyik istállóban és kártyáztak, beszélgettek. Ilyenkor került sor a betlehemes próbákra is. A próbákat egy öregebb betlehemező felügyelete, aki már kívülről tudta az egészet. Az angyal, a betyár és a betlehemhordozók öltözete azonos, mind hófehér nadrágban és kiengedett fehér ingben vannak, fejükön papírsüveg. A süvegre elől piros keresztet és csillagokat festettek. Az angyalnak csengője van, a betyárnak fából faragott kardja, ami fehér és színes papírral van feldíszítve. Nála van a persely is. Az öregem kifordított bunda, a fején kifordított kucsma, kenderkócból készült, hosszú szakálla és bajusza van. Oldalán tarisznya, kezében hosszú bot. Az egész bot be van vonva papírral, úgy hogy papírojtok, csíkok lógnak le róla. Kis csengők vannak reá erősítve.

A betlehem két rúdra erősített, inkább házikó alakú építmény, nincs tornya. Deszkából készült, fehér papírral van bevonva, amire csillagokat ragasztottak, tetején nagy piros kereszt. Első fele szinte teljesen nyitott, benne jászol a kis Jézussal, az alján moha, széna báránnyakkal, szentképekkel. A betlehemet év közben mindig a fiúk őrizték, karácsony előtt elvitték egy öreg *mamához*, aki mindig kijavította, megigazította nekik.

¹ Köszönöm Stier Pál (sz. 1928) és Stier Mária (sz. 1933) segítségét a játék rögzítésében.

A betlehemesek szenteste délutánján indultak, s először a közeli tanyákra látogattak el, hogy még világosságban visszatérjenek a faluba. Mivel ezeknek a tanyáknak a lakossága általában magyar volt, itt a játéknak a magyar változatát mutatták be. A csoport jellegzetes felállásban járta a falut: elől az angyal és a betyár, utánuk a négy betlehemhordozó a betlehemmel, majd az öreg. A csoportot két kisebb gyerek előzte meg, akik bekopogtak minden házhoz, s értesítették a háziakat a betlehemesek érkezéséről. Általában minden házba betértek.

Der Engel:

Angyal:

(Már az udvaron csenget, majd belép)

Gelobt sei Jesus Christus!

Dicsértessék a Jézus Krisztus!

Wir bitten um Erlaubnis.

Engedélyt kérünk,

Tiefemer rei kumma mit dem

Bejöhethünk a betlehemmel?

Betlehem?

Der Hausherr: *Ja!*

Házigazda: *Igen!*

(Bejönnek a betlehemesek az öreg kivételével)

Gesang:²

Uns ist ge - bo - ren ein göttlich-es, Kind
das wir im Stal - le zu zu Bet - le - hem findt,

Freu - et euch Chris - ten, singt al - le zu - samm',

Ein schö - nes dar, klar mit fröh - lich - em Schein.

² *Egy Isteni gyerek született nekünk,
Akit a betlehemi istállóban meglelünk,
Örüljete keresztények, együtt énekeljetek,
Egy szép ajándék, ragyogjatok, örvendjeteek.
Igen, Jézus Krisztus megmutatja neked, milyen igaz vagy te,
Mert te elhagytad a mennyei örömet, és az öröm fényét viseled.*

Ének:

Men jünk be, mind - nyá - jan, nem le - szünk meg,
 Tün - dér - lik, fé - nye - lik, je - le - nik meg.
 Ó, Szent Jó - zsef, mit gon - dol - tál,
 Hogy is - tál - lót vá - lasz - tot - tál?

*Ja, Jesus Kind, dir ein jeder
 Christ,
 Kann es anschauen wie geehrt
 du bist,
 Dass du verlassetest die
 himmlische Freud,
 Um zu tragen ein fröhlicher
 Schein.*

*Nem találtam, nyugóhelyet a
 városban,
 Hanem ottan barmok között a
 jászolban,
 Ó, ti szerencsés pásztorok,
 mieőttink imádjátok,
 Imádjuk azt a kis Jézuskát
 a városban.*

Der Engel:

Kummed rei lieber Alter!

(Bejön az öreg)

Angyal:

Jöjjön be kend öregapám!

Das Alter:

*Ja, ja i mächt, aber i find
 Tierschnalla itta.*

Öreg:

*Bemennék édes fiam, de nem
 lelem az ajtókilincset.*

Der Engel:

*Passed auf i tuore nese auf,
 aber s'ischt a sieba metrega
 Graba voarene.*

Angyal:

*Vigyázzon kinyitom én, de van
 egy hétméteres árok előtte.*

Das Alter:

*Wenn i achtzehja Johr gsei bin,
achtzehja Kinder dr Vater bin i
leicht duer a soua Graba gjuckt.*

*Heirassa, hoppersassa, gueten
Abet winschene!
Ihr trinked und jassed, iber
dr arum Alt hond er gar kuia
Kummer?*

Der Engel:

*Dr Alt ischt z'frieda wenn dr
a Prenntawei hat.*

Das Alter:

*Dr Alt ischt guot beim Haus.
Wenn kuia Fehler ischt, denn
macht er uin.*

Der Engel:

Alter, gand i dr Betlehem!

Das Alter:

*Ja, ja mei liebes Kind, wa
fier a Stadt ischt Betlehem?*

Öreg:

*Mikor én 18 éves voltam és
18 gyermeknek apjuk voltam
ilyen árkon én könnyen
átugrottam.
Hopp estét, jó estét én is itt
vagyok!
Ti esztok, isztok az öregre
nem is gondoltok?*

Angyal:

Az öregnek jó a pálinka.

Öreg:

*Az öreg jó a háznál, ha nincs
kár, csinál.*

Angyal:

Öreg, menjen Betlehembe!

(A magyar változatban,
itt még van egy párbeszéd.)

Öreg:

*Hová, hová édes fiam a vén
tehénbe?*

Angyal:

*Nem, nem kend öreg apám,
Betlehembe.*

Öreg:

*Igen, igen, édes fiam
Betlehembe.
Miféle város az a Betlehem?*

Der Engel:

*Wo eiser Chrischtkindle
gibuara ischt.³*

Angyal:

Ahol a kis Jézuska született.

Das Alter:

*Wo eiser Gättekind gibuara
ischt?*

Öreg:

Ahol Józsi Miska született?

Der Engel:

*Nui, nui mei lieber Alter.
Wo eiser Chrischtkindle
gibuara ischt.*

Angyal:

*Nem, nem kend öregapám,
ahol a kis Jézuska született.*

Das Alter:

*Ja, ja mei liebes Kind. Wo
eiser Chrischtkindle gibuara
ischt.*

Öreg:

*Igen, igen édes fiam,
ahol a kis Jézuska született.*

Der Engel:

Alter lueget Uhr a!

Angyal:

*Öreg, nézze meg az óra
pontosságát!*

Das Alter:

Wa, Kuha a?⁴

Öreg:

Mit, az óra taknyosságát?

Der Engel:

*Nui, nui, nui lieber Alter.
't Uhr a.*

Angyal:

*Nem, nem, nem kend öreg
apám, az óra pontosságát.*

Das Alter:

*Ja, ja, mei liebes Kind,
't Uhr a.
Halba zwölfe isch, jetzt
lauf i wieg. Weil i weiter*

Öreg:

*Igen, igen édes fiam az óra
pontosságát.
Fél tizenkettő, felmászok
a hegytetőre,*

³ Ahol a keresztygyerekünk született.

⁴ A tehenet nézzem meg?

*Schäfer nummä sei will,
so leg i mi nieder.⁵*

*már én többet juhászbojtár
nem leszek.*

(Lefekszik az öreg)

Gesang:⁶

Ének:

Das Alter:

I bin doch no wach.

Öreg:

Mégis ébren vagyok

Gesang:⁷

Ének:

Das Alter:

Blut und keine Milch.⁸

Öreg:

Sej, de nem angyalok.

⁵ Fél tizenkettő, most elmegyek, mert tovább juhász nem leszek, és a gyepre lefekszem.

⁶ Juhászok megint alusztok, megint alusztok...

⁷ Folyik a ti véretek, véretek...

⁸ Vér, nem tej...

Der Schäfer:

*Ein Schäfer bin ich
mein Vater war auch das.
Den Stock und die Flöte in
meiner Hand,
Ein Schäfer bin ich und halte
mich auch dazu.
Gestern war ich bei meinem
Herrn gewesen,
Hab den Geldsack auf den
Tisch gelegt,
und habe ihm gesagt,
Er soll den Sack füllen mit
Gold und Silber.
Da ist mein Herr ganz
erschrocken
und hat mich gleich weiter
geschickt.
Jetzt bin ich hier und
ohne Geld.*

Der Engel:

Stehen Sie auf mein lieber Alter!

Das Alter:

*Ich möchte aber meine
Beine sind zu alt.*

Der Engel:

*Sie müssen aufstehen,
weil ich sonst prügeln.*

Das Alter:

*'t Schläg mane itta, aber
lieber prubiere auf zu sta.*

Betyár:

*Betyár vagyok apám se
más volt,
Ostor fityög bal vállamon
karikában,
Betyár vagyok annak is
tartom magamat.
Tegnap este bementem
az úrnál,
Letettem a perselyemet
az asztalra,
és mondtam:
Tegyenek bele pénzt,
ha nem erőszakkal elviszem.
Evvél az úr nagyon megijedt,
S telerakta perselyemet
ezüsttel, arannyal.
Úgy küldött engem az útra,
A faluvégén kitört lovam lába,
Ott maradtam egy ingben,
száll magában.*

Angyal

Keljen fel kend öreg apám!

Öreg:

*Felkelnék én édes fiam, de
vén a csont.*

Angyal:

*Keljen fel, mert végig húzom
a kend farát. Mit álmodott
kend öreg apám?*

Öreg:

*Azt álmodtam édes fiam,
hogy bejártam ungot-berket,
hegyet.*

(Feláll az öreg.)

Der Engel:

*Wa hats'ne tramt,
leiber Alter?*

Angyal:

Hát még?

Das Alter:

*'s hat mr tramt, dass diene
guote Leit dr Sack g'fillt hand
mit Gold und Silber.⁹*

Öreg:

*Azt, hogy a gazdasszony
egy fél röffös kolbászt kötött
a nyakamba, és egy üveg bort
az oldalamra.*

Der Engel:

Wa no?

Angyal:

És még mit?

Das Alter:

*Dass't Hausfrau a Wurscht
i dr Tanischer tuot,
a Glas Wei it Hand und dass se in Alta
a schäs Lietle singet.¹⁰*

Öreg:

*Danoljatok az öregnek egy szép
nótát!*Gesang:¹¹

Ének:

Süe-kä-ta fie-där-la in den Tag in den Tag, 'sBäslé hat gseit se häb
Bratwierscht gmacht, 'sBäslé hat gseit se häb Bratwierscht gmacht

⁹ Azt álmodtam, hogy ezek az emberek megtöltik ezt a zsákot arannyal és ezüsttel.¹⁰ Azt, hogy a háziasszony kolbászt és egy üveg bort adott a tarisznyába, és hogy az öregnek danolnak egy szép nótát.¹¹ Hegedű zeng a mai nap, a mai nap,
A társam azt mondta, kolbászt csinál,
A társam azt mondta, kolbászt csinál,
Társam adjál bort, bort,
Egy pohár bort, egy pohár bort.

Bäse gib mir a Wei - le, Wei - le, und a Gäs - le
Wei - le, und a Gäs - le Wei - le.

Gesang:¹²

2. Am heu - ti - gen Tage, sind al - le Men - schen
1. Als Kind - lein in Stall, von ei - ner Jung - frau
freu - den - reich freu - den - reich.
sauber und rein sauber und rein.
Auf Stroh und Heu, ist er ge - bor - en
Von sei - nem lie - ben, see - li - gen, die - nen,
der ich bin, der ich bin.
En - gel - reich, En - gel - reich.

Gesang:¹³

Auf ihr Hir - ten von dem Schlaf, von dem Schlaf,
Lau - fet Eu - rem Hei - land nach.

¹² A mai napon minden ember örömteli gazdag, örömteli gazdag,
Szalmán és szénán született, ami én vagyok, én vagyok,
A kisdéd az ólban a Szűz anya előtt, tiszta és ragyogó,
Az ő szeretetével nekik szolgálni,
Mennyország, Mennyország.

¹³ Juhászok ébredjétek, ébredjétek,
Krisztushoz eredjétek

Gesang:¹⁴

Er ist ge - bo - ren in der Kripp', in der Kripp',
 Und so heisst er Je - sus Christ, und so heisst er Je - sus Christ.

Gesang:¹⁵

A - - - de zur gu ten Nach, Jetzt wird
 Schluss ge - macht, Dass ich muss Schei - den.
 Im Som - mer wächst der Klee, Im Win
 Schneits den Schnee Dann komm ich wie — der

¹⁴ Jászolban született, jászolban,
 Azért hívják Jézus Krisztusnak,
 Azért hívják Jézus Krisztusnak.

¹⁵ Búcsúunk, jó éjszakát,
 és most véget vetünk,
 Nekünk el kell válnunk.
 Nyáron nő a lucerna,
 Télen jön a hó,
 Akkor jövőnk megint.

Ének:

I mád-juk a Jé-zus-kát, Jé-zus-kát, Ki is i-mád
ben-nün-ke, Menny-be vi-szi lel-kün-ke.

Távozáskor a *Mennyből az angyalt* énekelték.

Der Hausherr:

Kummed, trinked a Gläse Wei!

Házigazda:

Jöjjenek, igyanak egy pohár bort.

Ezután került sor a kínálatásra. Általában egy pohár bort fogyasztot-tak, a házigazda tett a perselybe pénzt, s kaptak egy darab kolbászt is.

Elmondhatjuk tehát, egy sajátos dologgal állunk szemben, ugyanazok a sváb emberek – tehát egy kisebbséghez tartozó népcsoport – egy olyan betlehemes játékot játszottak, amely önállóan megállja helyét egy többsé-gi (magyar) és egy kisebbségi (sváb) kultúrában is.

A játék eredetét kutatva biztosan megállapíthatjuk, hogy a betelepülő svábok nem hozhatták magukkal ezt a szokást, mert Kisdengeleget arány-lag későn telepítették (1820 után) (Vonházi 1997), s napra pontosan is-mert a svábok utazása, érkezése, letelepedése, tehát még emlékeznének a játék eredetére.

A játék forgatókönyvéből kiderül, hogy ez a sváb betlehemes játék nem hasonlít más vidék közeli vagy távoli sváb (német) csoport játéka-hoz: a felsővisói németek a cipszerek Heródes-játékot játszanak (Nagy Heródes játék, Fél Heródes játék, Három bölcs), melyet bizonyíthatóan az 1812-es betelepítésükkor Schmölnitzből hoztak magukkal,¹⁶ a Tolna megyei németek, például a várdombiak és a kakasdiak (Belac), köszöntő, bölcső játékot (Christkind) játszanak (Kiss 1997).

¹⁶ Anton-Joseph Ilk felsővisói plébános szíves közlése nyomán

Nagy hasonlóságot mutat viszont a játék, egyes szövegrészekben szó szerint megegyezik a környékbeli magyar betlehemes játékokkal, így kakkasztmártoni (Makkai–Nagy 1993: 247–250) a szárazberekai (Makkai–Nagy 1993: 259–262) és a tasnádi (Gacsó 1877) betlehemes játékkal, de részleteket találunk benne egy olyan regös énekből amelyet Kriza János közöl az 1863-as évben megjelent *Vadrózsákban* (485. ének).

Kriza János szerint:	Tasnádi betlehemes	Kisdengelegi változat
<i>Aluszol-e te juhász? hejje-hujja-haj! Nem is álmodom.</i>	<i>Aluszol már, te juhász? Mégis ébren vagyok.</i>	<i>Aluszol már te juhász, te juhász... Hej, dehogy aluszom, mikor Most is a bort innám.</i>
<i>Jártanak-e farkasok? hejje-hujja-haj! Nem is angyalok.</i>	<i>Jártak itt már farkasok? Hej nem is angyalok.</i>	<i>Jártak itt már farkasok, farkasok. Sej, de nem angyalok</i>
<i>Vittek-e el báránykát? hejje-hujja-haj! Nem is hoztanak Folyt-e neki sok vére? hejje-hujja-haj Nem is a teje</i>	<i>Vittek- el sok bárányt? Hej, nem is ők hoztak, Folyt-e el sok vire? Hej, ne is a teje.</i>	

Vagy, a szárazberekai változattal összehasonlítva:

Szárazberek	Kisdengeleg – sváb változat	Kisdengeleg – magyar változat
<i>Betyár vagyok, még az apám se volt más, Ostor fityeg bal vállamon, még pediglen karikás. A minap, hogy erre jártam, bementem a földesúrhoz Lecsaptam perselyem az asztalára és azt mondtam: Töltse meg arannyal, ezüsttel, mert ha nem kiontom életét, Erre az úr megijedt és megtölte arannyal, Ezüsttel és így engedett utamra</i>	<i>Juhász vagyok, apám is az volt, Kezemben bot és furulya, Juhász vagyok annak is tartom magamat, Tegnap voltam az úrnál, Letettem perselyemet az asztalra, Mondtam neki, töltse még a zsákot arannyal, ezüsttel, Akkor az úr nagyon megijedt és tovább küldött, Most itt állok pénz nélkül.</i>	<i>Betyár vagyok, még az apám se volt más, Ostor füttyög bal vállamon, még pediglen karikás. Betyár vagyok annak is tartom magamat. Tegnap este bementem az úrnál, Letettem a perselyemet az asztalra, és azt mondtam: Tegyenek bele pénzt, ha nem, erőszakkal elviszem. Evvél az úr nagyon megijedt, s telepakta perselyemet ezüsttel.</i>

A játék énekeit vizsgálva megállapíthatjuk, hogy a sváb játékban 6 (hat) ének van, a magyarban 4 (négy), ezek a játék szerkezetében ugyanott helyezkednek el. A magyar játék a *Mennyből az angyal...* kezdősoros énekkel zárul, ami bármikor bekerülhetett a játékba. Az énekek sem dallamban, sem szövegben nem egyeznek, eredetükről nem tudunk semmit.

A térségben még más betlehemes játék átvételről is tudunk. Nagyon érdekes a szaniszlói paradicsomjáték vagy Ádám-Éva játék története, amely Erdélybe, a Partiumba a német bányászok betelepítésével került Felsőbányára, Kapnikbányára, Erzsébetbányára. A magyar és a román szakirodalom már a század elején foglalkozott ennek a játéknak a történetével (Sebestyén 1912: 21–29 és Muşlea 1972: 315–345). Muşlea szerint az eredeti német játékot egy Andrei Culici erzsébetbányai bányász és temploménekes fordította le román nyelvre, kb. az 1890-es években, amikor ő maga is a darabban játszott Ádám, majd az Ördög szerepében. A román változat elterjedt a bányászok körében, majd ezek hazalátogatva, hazaköltözve, más vidékre vitték a játékot. A román változatot most is játsszák Szaniszlón, Piskolton és Fernezelyen.

A játékok ilyen irányú átvételére az elmúlt tíz évben mi is láttunk példát, és sikerült nyomon követni egy-egy ilyen játék életét vagy elmúlását. Utóbbira példa a halmi bábtáncoltató betlehemesek története, akik 1988-ban eladták a betlehemüket, a bábokat és a játékot a szomszéd falu, Kisnyíres román fiataljainak, akik a következő évben románul játszották, (nem túl nagy sikerrel, mert utána a játéknak nyoma veszett), vagy ismeretes a batizi román gyerekek esete, akik lefordították a magyar pásztorjátékot román nyelvre, és ők is járnak betlehemezni. Ilyenkor a legfontosabb motiváció a pénzszerzés.

Összefoglalva tehát, betekintheztünk a betlehemes játékok vándorlásának folyamataiba, etnikumtól etnikumig, s így talán jobban megérthetjük azokat a hasonlóságokat, amelyekkel ezen vidék betlehemes játéakai rendelkeznek. Nem elszigetelt jelenségről van szó, hasonló eset Magyarországon a füzéri szlovák–magyar betlehemes játék, amelyről Gyivicsán Anna publikációiból sokat tudunk (Gyvicsán 1992), illetve a bábtáncoltató betlehemes játékok terjedése (Szacsvey 1987).

Szakirodalom

BARTHA Károly, N.

1933 A szatmárcekei bábtáncoltató betlehem. *Ethnographia* XLIV–XLV. (3–4) 117–130.

1934 Még egy bábtáncoltató betlehem Szatmár megyéből. *Ethnographia* XLV–XLVI. (1–2) 78–80.

DÖMÖTÖR Tekla

1983 *Naptári ünnepek – népi színjátszás*. Akadémiai Kiadó, Budapest

GACSÓ Kálmán

1877 Karácsonyi mistérium. *Magyar Nyelvőr* VI. (6) 278–282.

GYIVICSÁN Anna

1992 Egy kétnyelvű közösségi szokás modellje: A füzéri betlehemes játék. In: VIGA Gyula (szerk.): *Kultúra és tradíció II. Tanulmányok Ujváry Zoltán tiszteletére*. Miskolc, 281–287.

KISS Tamásné

1997 *Volt egyszer rég... (Adatok a várdombi németek néprajzához és szokásaihoz)*. Szekszárd

LINI, Johann

1997 *Geschichte der satmarschwäbischen Dorfgemeinschaft Sagas*. Biberach / Riß

MAKKAI Endre – NAGY Ödön (összeáll.)

1993 *Adatok a téli néphagyományaink ismeretéhez*. (Magyar Népköltési Gyűjtemény, XX.) Magyar Néprajzi Társaság–Magyar Tudományos Akadémia Néprajzi Kutatóintézete, Budapest

MUŞLEA, Ioan

1972 *Cercetări etnografice și de folclor II*. Editura Minerva, Bucureşti

NAGY István

2001 *Hopp Istók, jó estét... (Szatmári betlehemesek)* (Kriza Könyvek, 4.) Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár

SEBESTYÉN Gyula

1912 Budapesten előadott népszínhátékok. *Ethnographia* XXIII. 21–29.

SZACSVAY Éva

1987 *Bábtáncoltató betlehemezés Magyarországon és Közép-Kelet-Európában*. Akadémiai Kiadó, Budapest

VONHÁZ István

1931 *A szatmármegyei német telepítés*. Merli Rudolf bubesheimi plébános kiadása, Pécs

1. Kisdengelegi betlehemes (Második sor, balról jobbra: angyal, házigazda, a négy betlehemhordozók, háziasszony, betyár. Első sor: öreg.)

2. Szaniszlói paradicsomjáték (Álló sor, balról jobbra: angyal, Éva, ördög, Ádám, Isten. Fekvő sor: a két csobán.)